

30. www.rivne1.tv/Info/?id=14306
31. www.tsn.ua/ukrayina/20-ukrayinciv-vstupayut-do-vishiv-schob-uniknuti-sluzhbi-v-armiyi.html
32. www.tsn.ua/ukrayina/na-vinnchini-na-varti-zastrelivsyia-soldat
33. www.ua.life.comments.ua/2011/06/12/153007/molodi-prizovniki-viyavilisya.html
34. www.ukurier.gov.ua
35. www.zsp.org.ua/pos/zsu/1243-2009-12-15-20-45-28.html

The article shows the psychological aspects of motivation for future conscripts of the Armed Forces of Ukraine and their dependence on the wrong coverage of military units with the help of the media. This study investigated the influence of a non-constructive criticism of the Armed Forces of Ukraine and the reasons for the formation of stereotypes about deviant behavior of servicemen in the information space. There is a paradoxically, due to lack of awareness of the reference entities, the negative information about the service of the Armed Forces of Ukraine for young people was formed. The authors have proposed the ways to overcome anti-advertisement of the Armed Forces of Ukraine in the society and the image of an adequate motivation for future defenders of the Fatherland.

Keywords: Armed Forces of Ukraine, Conscription, psychological impact, motivation, defenders of the fatherland.

Отримано: 5.02.2012 р.

УДК 159. 922.6:96

О.І.Макух

ШКІЛЬНА ТРИВОЖНІСТЬ У ГЕНЕЗІ МЕЖОВИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ДІТЕЙ

У статті аналізуються причини виникнення межових психічних станів у дітей молодшого шкільного віку. Вказуються можливі порушення мотиваційної складової навчальної діяльності дітей, які послаблюють розумову працездатність та відображаються на результатах навчання.

Ключові слова: межові психічні стани, тривога, тривожність, молодші школярі.

В статье анализируются теоретические особенности школьной мотивации, которые обусловлены действием пограничных состояний. Впоследствии данное состояние ослабляет умственную работоспособность и отражается на результатах учебы.

Ключевые слова: пограничные психические состояния, тревога, тревожность, младшие школьники.

Актуальність дослідження. Пріоритетне завдання освіти полягає у створенні ефективних умов для навчання молодших школярів. У процесі виконання сучасних вимог системи освіти необхідно з особливою відповідальністю підійти до оцінки психологічного стану молодшого школяра та на цій основі здійснювати контроль за успішністю навчальної діяльності. У даному контексті важливо зазначити, що в системі межових психічних станів психогенна шкільна тривожність здійснює руйнацію основних складових людини та погіршує функціональність її психічної діяльності.

Метою цієї статті є спроба охарактеризувати зміст тривожності та визначити основні причини її походження.

Об'єктом нашого дослідження є шкільна тривожність в генезі межових психічних станів дітей.

Предметом дослідження є вплив шкільної тривожності на успішність школярів.

Відповідно завдання статті передбачали: здійснити теоретичний аналіз даного стану, визначити психогенні прояви шкільної тривожності.

Аналіз теоретичних та емпіричних досліджень проблеми.

Доцільно констатувати, що невротичні форми, зароджені початком навчальної діяльності, обумовлюють появу тривожності, а також ситуативно необґрунтовані соціально-педагогічні, соціально-економічні та інші зміни впливають на життя людини й породжують різноманітні форми тривоги. Стан тривожності пояснює здатність людини переживати тривогу як онтогенетично, так і ситуативно. Використавши у висловлюванні два різних поняття, які мають спільні ознаки, але різняться причинно-обумовленими зв'язками, ми вважаємо за доцільне з'ясувати генезу тривоги. Згідно з поясненнями психологічного словника, тривога визначається як емоційний стан, що виник у ситуації невизначеної небезпеки й характеризується відчуттями неконкретності, невизначеності несприятливого розвитку, в основному соціальних подій [1, с.104].

Тривога людини пов'язана з передчуттям невдач у соціальній взаємодії й часто буває обумовлена неусвідомленістю джерела

небезпеки. Функціонально тривога не тільки попереджує суб'єкта про можливу небезпеку, але спонукає його до пошуку та конкретизації цієї небезпеки, до активного дослідження оточуючого середовища з метою визначення джерела її походження. Слід відзначити, що на рівні суб'єктивного переживання тривоги проявляється негативний стан, що супроводжується відчуттям невпевненості в собі та безсиллям перед зовнішніми ситуаціями. Тут необхідно відзначити, що тривога є тим фактором, який мобілізує потенційні можливості людини, та згідно з концепції Г.Сельє визначається як перша фаза загального адаптаційного синдрому. Даючи пояснення та аналізуючи психологічну сутність тривоги, варто згадати про її суттєві ознаки, які об'єднують внутрішні соматичні прояви як результат впливу хвилювання та зовнішніх поведінкових реакцій, що виникають у відповідь на тривожну ситуацію. Маючи роз'яснення, зауважуємо, що поняття тривоги було введено у психологію З.Фрейдом на основі аналізу внутрішньої особливості безпредметного страху. Для того, щоб усвідомити різницю між поняттями «страх» і «тривога», слід звернути увагу на такі особливості, які знайшли своє застосування в теоріях Ч. Д. Спілберга, де страх вважається реакцією на предметне відчуття, що пов'язане з певними об'єктами або ситуаціями, які становлять загрозу життю людини, а тривога – переживання, безпредметне, неконкретне відчуття, що спричиняється настроєм суб'єкта у відповідь на загрозу соціальних цінностей та інтересів [7, с. 68].

Більш докладно аналізуючи тривогу та страхи у дітей молодшого шкільного віку, варто нагадати, що даний вік є важливим етапом дитинства, від позитивного перебігу якого залежить розвиток інтелекту особистості, бажання й уміння навчатися, віра у свої сили і т.д. Як не прикро, але саме в цей період у дитини може виникати страх перед навчальними процесом, спричинений підвищеним рівнем шкільної тривожності. При системному аналізі наукового доробку відомих вчених доходимо висновку, що страх тісно пов'язаний з почуттям тривоги. Конкретизуючи їх судження, вибудовуємо відповідний умовивід, що страх – це реакція на конкретно існуючу загрозу, а тривога – це стан передчуття неприємної події без видимої причини, яка існує тільки у свідомості людини.

На відміну від вище згадуваного поняття, тривожність у сучасній психології пояснюється здатністю індивіда переживати тривогу, а рівень розвитку залежить від її частоти та інтенсивності. У такому статусі тривожність вперше була описана З. Фрейдом через

поняття “готовність до тривоги” або “готовність у вигляді тривоги” з характерною симптоматикою неврозу [3, с. 56]. Відповідно, до сьогодення часу механізми формування тривожності залишаються невизначеними, оскільки вважаються вродженими, генетично обумовленими або утворюються під впливом різних життєвих обставин. Спробу систематизувати та виділити “вікові піки тривожності” намагався здійснити А. М. Прихожин. Згідно з його теорією, характерними причинами стану тривожності вважаються внутрішні конфлікти, які пов’язані з власною успішністю у різних сферах діяльності, продовження мають сімейні та шкільні взаємини, при яких руйнується контактність з ровесниками та як наслідок виникають соматичні порушення. Описані форми дитячої тривожності на кожному етапі онтогенезу визначають характер розвитку шкільної тривожності.

Доповнюючим аргументом сутності дитячої тривожності є той факт, що образний та динамічний світ дитини захищається від тривоги власними фантазіями. Саме у них діти розв’язують свої складні ситуації, оцінюють себе та інших, прогнозують свої дії. У контексті аналізу тривоги як комбінації емоцій необхідно висловити міркування про ряд обумовлених причин, які зустрічаються в особистості. Серед них відзначаємо емоційну нестійкість, внутрішній конфлікт, підвищені вимоги до дитини, догматичну систему виховання, яка не враховує здібності, інтереси, нахили та її особистісну активність. Стан тривоги можна спостерігати в учнів, яким властива висока вимогливість до себе, надмірна відповідальність, однак, суттєвим доповненням до цього вважається вплив батьків, які без об’єктивної оцінки можливостей дитини, нав’язують їй чужі інтереси та захоплення й спрямовують на недосяжні результати в навчанні, спорті, культурі. Як наслідок, спостерігаються перешкоди у реалізації важливих потреб, втрата незалежності, самостійності, права на особисте «Я», розкриття своїх можливостей та самореалізації.

Підвищена тривожність послідовно виникає в результаті складної взаємодії когнітивних, афективних та поведінкових реакцій, які активізуються під дією різних стрес-факторів. Отже, тривога особистості може стати джерелом розвитку неврозів. Особистісна тривожність формується і закріплюється у ранньому дитинстві, а її прояви спостерігаються у різних не передбачуваних ситуаціях, що впливають на виникнення агресивної поведінки. Щодо тривоги як ознаки неврозу, то її можна часто побачити в апатії, в’ялості, безініціативності, що є наслідком безуспішної адаптації, порушенням взаємин дитини з вчителями, батьками,

ровесниками, а також методично не вдало застосованих форм виховної роботи. Звідси випливає, що даний віковий період пояснюється фрустраційною потребою у захисті як з боку батьків, так із боку вчителів.

Зміна виду діяльності, соціальної позиції, пов'язаної із початком навчання у школі, характеризується одним із найбільш складних та відповідальних моментів у соціально-психологічному та фізіологічному житті дитини. У даний період виникають нові контакти, нові відносини та обов'язки, зміна життєвої активності дитини підпорядкована навчанню, школі, шкільним клопотам. Для багатьох дітей вступ до школи може стати складним іспитом, де вона стикається з низкою проблем. Завдяки позиції фізіолога М.М.Безруких дізнаємось про суттєві психологічні навантаження, які в подальшому викликають шкільний стрес [4, с. 81]. З-поміж негативних факторів вона виділяє педагогічний як такий, що стає “зоною ризику” для дитини. Ймовірний шлях виникнення стресу розглядає через шкільні труднощі при оволодінні навчальними навичками, коли дитина порушує психогігієнічні норми.

Наступна причина криється у неузгодженості між можливостями та вимогами, які висуваються соціальною ситуацією, що призводить до підвищення тривоги, невпевненості, що по суті є первинними ознаками невротичного стану. Однозначними були у своїх міркуваннях М. М. Безруких, Н. П. Вайзман, В. В. Ковальов, В. В. Зарецький, коли пояснювали довготривалий стан гострої хронічної напруги, який призводить до стресу та сприяє послабленню усіх фізичних та психічних функцій. Аналогічних тверджень дотримуються Є. М. Александровська, А. І. Коробейников, Е.В.Новікова щодо невідповідності можливостей дитини шкільним вимогам, які в подальшому формують внутрішній конфлікт, що супроводжується втратою навчальної мотивації, зниженням пізнавальної активності. Деякі інші міркування висловлюють Н.І.Гуткіна, М. М. Семего, вважаючи, що психофізіологічні можливості не відповідають рівню генетичної готовності до шкільного навчання. Переконливі аргументи зустрічаємо серед висловлювань В. Є. Кагана щодо розвитку неврозів у період шкільного навчання, які надалі проявляються у психогенних формах шкільної дезадаптації.

Також ним узагальнені рівні прояву шкільної дезадаптації та визначені сутнісні параметри понять “шкільний невроз”, “шкільна дезадаптація”. З праць Н. Г. Луськанової, І. А. Коробейникова дізнаємось про невідповідність соціо-психологічного й психофізіологічного стану дитини вимогам ситуації шкільного навчання

як порушення, що виявляються при акцентуаціях характеру (В. Є. Каган, О. Е. Лічко, В.Г.Меньшиков). Доречно згадати, що зміна “ситуації соціального розвитку”, поєднання внутрішніх процесів та зовнішніх умов, які формують психологічні новоутворення, детально обґрунтовані концепцією культурно-історичного розвитку Л. С. Виготського [5, с. 90].

У контексті висловленого визначаємо найбільш типові способи виникнення шкільної тривожності, які пов’язані з соціально-психологічними факторами або факторами освітніх програм. На основі аналізу праць авторів Н.І. Гуткіної, А.В. Мікляєвої, С.Д.Максименка, Т. М. Титаренко, Н.Ю.Максимової та інших, де досліджувалась шкільна тривожність, ми виділили деякі фактори впливу: навчальні навантаження, нездатність учня впоратись із шкільною програмою, неадекватні очікування з боку батьків, несприятливі стосунки з педагогами, зміна шкільного колективу або його несприйняття тощо [6, с.72].

Доцільно зазначити, що шкільна тривожність розпочинає свої існування ще з дошкільного періоду. Відповідно її поява обумовлена зіткненням вимог навчання та неможливістю їх виконання. Саме тому, молодший шкільний вік вважається емоційно насиченим певними змінами соціального життя, тривожними подіями, оціночними ситуаціями, новим режимом роботи та власне обставинами шкільного життя. Заслужує на увагу вікова криза розвитку, адже у шість-сім років діти стають більш дратівливими, капризними, що суттєво доповнюється періодом шкільних нововведень. Як наслідок, змінюється поведінка школяра, погіршується соматичне здоров’я, виникає небажання відвідувати школу. Однак варто зазначити, що може існувати інша причина обставини прояву шкільної тривожності, так звана, надмірна старанність при виконанні навчальних занять та великий обсяг завдань шкільної й позашкільної діяльності.

У подальшому вплив даного стану зумовлює різні форми шкільного неблагополуччя, такі, як: “шкільний невроз”, “шкільна фобія”, “дидактогенія”, “дидактогенний невроз”. Оскільки дані стани можуть виникнути в результаті перших шкільних труднощів періоду адаптації, то варто з’ясувати значимість вищезазначених термінів. Так от, “шкільний невроз” вживається у тих випадках, коли страх школи, тривога існують на неусвідомленому рівні та проявляються у внутрішньоособистих конфліктах із соматичною симптоматикою [5, с. 93].

Сутність поняття “шкільна фобія” використовується для позначення різних форм страху, викликаних відвідуванням школи.

Шкільну фобію можна розглядати як форму труднощів пристосування дітей в період вступу до школи з постійною дисциплінованістю та систематичною уважністю. До висловленого можна додати, що саме вчителям необхідно врахувати інтенсивний розвиток моральних якостей дитини, які за певних умов можуть перерости в асоціальні почуття. Щодо терміна “дидактогенія”, “дидактогенний невроз”, то вони вживаються тоді, коли тривога, страх дитини викликані безпосередньо системою навчання. Відомий болгарський психіатр Ніколо Щипковенскі під дидактогенією розуміє аналогічні розлади, які виникли з вини педагогів та проявляються реакціями протесту. Тому профілактика межових порушень у дітей повинна відбуватись через усунення несприятливих педагогічних помилок та результатів негативного педагогічного впливу [5, с. 94]. Саме недосконалість педагогічного процесу, психотравмуюча поведінка вчителя, на думку Л. А. Венгер, О. І. Захарова, М. Раттера, призводить до шкільних прогулів та нехтування учнівськими обов’язками. Звичайно, роль вчителя надзвичайно важлива у вирішенні даних питань, тому ми погоджуємося із дослідниками О. Р. Боделан, В. В. Гроховським, А.В.Дзюбко, О. В. Новикою, Л. П. Понамаренко та іншими щодо впливу педагога на раннє виявлення, корекцію, профілактику виникнення та компенсацію шкільної дезадаптації з метою розвитку особистості учня [6, с.130; 7, с. 203].

Сучасні реалії життя людини перенасичені шаленими інформаційними потоками, впливами масових культур, інтенсифікацією навчального процесу, що супроводжується збільшенням навантажень на психіку, яка породжує агресивні прояви поведінки, тривоги та інші нервово-психічні розлади як складові межових станів. Поділяючи позицію Л. С. Виготського щодо соціальної складової розвитку дитини, ми свідомо обрали проблематику, яка спрямована на дослідження межових станів та неврозів зокрема, а також поставили питання стосовно їх соціальної природи, пов’язаної з низькою навчальною успішністю, яка вимагає цілісного психоло-медичного-педагогічного аналізу.

Експериментально досліджуючи шкільну тривожність, ми обрали 60 учнів першого класу загальноосвітньої школи, яких в результаті експертних оцінок вчителів та власних спостережень поділили на групи. Для реалізації дослідницького етапу роботи застосовувалась методика шкільної тривожності Е. Амен, проєктивна методика “Я в школі”.

При інтерпретації результатів виділились рівні шкільної тривожності, однак у даній методиці передбачається підвищена

тривожність, яка повинна бути більшою за 50%. Розподіл контингенту досліджуваних відображений у таблиці.

Таблиця 1

Показники шкільної тривожності за методикою Е.Амен

Рівні	ЕР (30 осіб)	КР (30 осіб)
Високий	54% (n=16)	13% (n=4)
Середній	33% (n=10)	40% (n=12)
Низький	13% (n=4)	47% (n=14)

За відображуваними у таблиці даними зазначаємо, що значно високим є рівень шкільної тривожності в учнів (ЕР) відносно КР, показники різняться майже у п'ять разів. Пояснюючи такі результати, стверджуємо: по-перше, уже зафіксовані нами показники із вище зазначених методик дозволяють констатувати прояви межових станів, зрозуміло, що психогенії часто виникають під дією змін соціальних факторів, тому ми прогнозовано отримали такий зв'язок; по-друге, нова ситуація діє психотравмуюче, але, коли залишились неподоланими відповідні ситуації життя у сім'ї, зміна рольових позиції та прогресуючими стали страхи, ймовірність психогенних проявів зростає.

Однак заслуговує на увагу і доволі високий показник середнього рівня КР, який незначною мірою перевищує показник порівняльної групи. Очевидно, що нові шкільні умови, навчання як пізнавальний процес, не реалізовані стимули, режимні зміни, період адаптації проявились у сигналізуючих психічному стану – психогеніях.

Наступний етап роботи з проблем дослідження шкільної тривожності підпорядковувався проєктивній методиці “Я в школі”. Діти з виявленими невротичними розладами зображували себе за межами школи або достатньо малими у порівнянні з однокласниками, зустрічались роботи, в яких не було намальовано дитини, одна суцільна стіна і шкільна дошка. Експериментатори схильні вважати, що страх школи, невротичні реагування, психогенні форми шкільної тривожності та зрештою й “шкільний невроз” стали сюжетним відображеннями дітей. Зазначені ознаки мали місце у графічних зображеннях малюнків, тобто суцільні лінії, темні кольори та часті витирання.

Даючи об'єктивну оцінку таким відповідям, ми стверджуємо, що соціальний чинник має вирішальне значення для окремих батьків, тобто прагнення до хороших оцінок дітей, “прихвалення” їхніх здобутків, виділення “найкращих”, стимулювання учнів бути першими, критичне ставлення до усіх тільки не до власних дітей затьмарюють прагнення дорослих до отримання знань. Суперечність між вимогами та можливостями провокує

агресію, часті покарання, ігнорування реальним оцінювання соматичного стану дитини, що детермінує не тільки розвиток межових психічних станів, але у свідомості дітей закарбовується твердження “будуть бити”, яке стає основою дорослого життя та невротичних проявів.

У підсумку теоретико-експериментального дослідження проблеми доцільно зазначити, що психогенна шкільна тривожність породжує “шкільний невроз”, “шкільну фобію”, “дидактогенний невроз” як результат педагогічних помилок вчителя та недостатньої навчальної мотивації учня. Відповідно, рівень розумової працездатності й пізнавальна активність учнів зменшується. Тому шкільна тривожність активізує дію межових станів дітей в умовах навчально-виховного процесу школи, що вимагає цілеспрямованої психокорекційної роботи.

Список використаних джерел

1. Аракелов Г.Г. Психофизиологический метод оценки тревожности /Г.Г.Аракелов, Н.Е.Лысенко, Е.К.Шотт// Психологический журнал. – 1992. – № 2. – С. 102-114.
2. Аркин Е.А. Особенности школьного возраста /Е.А.Аркин. – М.: Московский большевик, 1947. – 48 с.
3. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки / Б.Г.Ананьев // Изб. психолог. тр.: В 2-х т. – М.: 1980 – Т. 2. – С. 103-163.
4. Гончарук П.А. Психологія навчання /П.А.Гончарук. – К.: Вища школа, 1985. – 140 с.
5. Каган В.Е. Психологические формы школьной дезадаптации / В.Е.Каган// Вопросы психологии. – 1984. – № 4. – С. 89 – 96.
6. Лубоцкая-Россельс Е.М. Профилактика нервно-психических отклонений у учащихся /Е.М.Лубоцкая-Россельс. – М.: Медицина, 1969. – 169 с.
7. Менчинская Н.А. Психологические проблемы школьной неуспеваемости /Н.А.Менчинская. – М.: Просвещение, 1972. – 272 с.

The characteristic causes of poor progress and mental activity were theoretically and practically defined in the article. The above mentioned alterations in cognitive progress of the personality are realized under the influence of neuropsychic distresses; this conclusion was made on the basis of experimental investigation.

Keywords: boundary mental conditions, anxiety, anxiety, younger students.

Отримано: 5.02.2012 р.